

ВИБОРЧА СИСТЕМА УКРАЇНИ

THE ELECTORAL SYSTEM OF UKRAINE

Палінчак М.М.,
*доктор політичних наук, професор,
декан факультету міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету*

Лешанич М.М.,
*викладач кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету*

Аналізуючи особливості розвитку та функціонування партійної системи України, необхідно визначитися з періодизацією її еволюції в загальнонаціональному масштабі.

У вітчизняній політичній науці питання щодо виокремлення періодів (етапів) еволюції партійної системи України залишається дискусійним. У визначенні основних періодів розвитку дослідники не виявляють одностайності, оскільки та чи інша періодизація в науці є умовною і залежить від того, який принцип і критерії покладені в її основу.

Процес розвитку багатопартійності в Україні триває понад 25 років. За цей час партійна система зазнавала значних змін, унаслідок чого її сучасний вигляд суттєво різниться від початкового. Дослідження з відповідної проблематики з'явилися практично водночас із виникненням самого феномену багатопартійності в Україні.

Таким чином, основними типами партій, які утворюють нині партійну систему України, є такі: провідні парламентські партії, утворені за результатами Революції Гідності; «старі» партійні бренди; популістські партійні структури; регіональні політичні партії; партії національних меншин; «нові ліві» партії, які утворилися внаслідок припинення діяльності КПУ відповідно до законів про декомунізацію; політичні партії, утворені на основі колишніх структур Партії регіонів; мілітаризовані партії; партії громадянських ініціатив, персоналістські партії.

У статті проаналізовано етапи розвитку партійної системи в Україні. Перший період – 1991–2004 рр. – поява елементів багатопартійності в Україні на межі 80–90-х рр., детермінована передусім соціально-економічними та політичними умовами, які склалися в тогочасній Україні.

Другий період – 2004–2014 рр. – відзначився процесом утворення нових партій. У статті проаналізовано розвиток партій і виборчої системи в цей період, особливості функціонування партій.

Третій період – починаючи із 2014 р. Із 2014 по 2017 рр. спостерігаються інтенсивні зміни у партійному середовищі, спричинені перемогою Революції Гідності, оновленням влади як на центральному, так і на місцевому рівнях. Досліджено особливості розвитку партій і виборчої системи в Україні.

Ключові слова: партія, виборча система, Україна, вибори, політика, держава.

Analyzing the peculiarities of the development and functioning of the party system of Ukraine, it is necessary to determine the periodization of its evolution on a national scale.

In domestic political science, the question of distinguishing the periods (stages) of the evolution of the party system of Ukraine remains controversial. In defining the main periods of development, scientists do not show unanimity, because one or another periodization in science is conditional and depends on what principle and criteria underlie it.

The process of multi-party development in Ukraine has been going on for over 25 years. During this time, the party system has undergone significant changes, as a result of which its current form differs significantly from the original. Research on the relevant issues appeared almost simultaneously with the emergence of the phenomenon of multiparty system in Ukraine.

Thus, the main types of parties that currently form the party system of Ukraine are the following: the leading parliamentary parties formed as a result of the Revolution of Dignity; "Old" party brands; populist party structures; regional political parties; national minority parties; "New left" parties formed as a result of the termination of the CPU in accordance with the laws of decommunization; political parties formed on the basis of former structures of the Party of Regions; militarized parties; parties of civic initiatives, personalist parties.

The stages of development of the party system in Ukraine are analyzed in the article. The first period, 1991–2004, the emergence of elements of multiparty system in Ukraine at the turn of the 1980s and 1990s was determined primarily by the socio-economic and political conditions prevailing in Ukraine at the time.

The second period – 2004–2014 was marked by the process of formation of new parties. The development of parties and the electoral system in this period are analyzed in the article. Features of the functioning of parties.

The third period – starting in 2014. From 2014 to 2017, there have been intense changes in the party environment, caused by the victory of the Revolution of Dignity, the renewal of power, both at the central and local levels. Features of the development of parties and the electoral system in Ukraine are analyzed.

Key words: party, electoral system, Ukraine, elections, politics, state.

Постановка проблеми. Виборчі системи вважаються найдієвішим механізмом впливу на партійну систему. В Україні з часу проголошення незалежності вибори до Верховної Ради відбулися вже багато разів, причому всі вони регламентувалися різними виборчими законами.

Парламентські вибори у 1998, 2002, 2012 та 2014 рр. відбулися за змішаною системою зразка 1998 р. з певними модифікаціями. Виборчим законом у 1997 р. була запроваджена змішана виборча система, коли 225 народних депутатів обиралися за пропорційною системою закритих загальнонаціональних партійних списків із чотиривідсотковим бар'єром, а інші 225 – в одномандатних округах за мажоритарною системою відносної більшості. Починаючи з 2012 р. виборчі блоки позбавлялися участі у виборах, а прохідний бар'єр був підвищений до 5% [4].

Вибори до ВР України у 2006 та 2007 рр. проходилися за пропорційною виборчою системою із тривідсотковим виборчим порогом і закритими партійними списками. Це передбачало істотні відмінності як в організації підготовки та проведення виборів, так і у виборчих заходах [3]. Аналогічна система діяла і на виборах до місцевих органів влади у 2006 р.

Зазначимо, що 14 липня 2015 р. ВР України прийняла Закон «Про місцеві вибори», яким установлена пропорційна система для виборів ВР АР Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад із закріпленням кандидатів із виборчого списку за територіальними виборчими округами. Це зовсім нова виборча формула, яка під час розподілу депутатських мандатів враховує пріоритетності, надані кандидатам у виборчих списках партій [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вітчизняних і зарубіжних вчених досліджували цю тематику. Серед них В. Гельман, Г. Касьянов, М. Кармазіна, Ю. Остапеч, Н. Шестак та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – описати виборчу систему в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, постійна зміна виборчого законодавства деструктивно впливає на розвиток партійної системи України у контексті її інституціоналізації та породжує політичну корупцію. Політична практика молодих демократій (країни ЦСЄ) засвідчує необхідність формування усталеного виборчого законодавства, що сприяє стабільності партійних систем та інших політичних інститутів суспільства.

Для України, на нашу думку, доцільно запровадити пропорційну виборчу систему відкритих регіональних списків, надання можливості виборчим блокам брати участь у виборчих процесах із підняттям для них виборчого бар'єра,

змінити формули перерахунку голосів виборців у депутатські мандати. Така система дозволить рівномірно представляти регіони України на рівні вищого представницького органу влади та, на відміну від мажоритарної частини нинішньої виборчої системи, зробить вибори демократичнішими та прозорими.

Зовнішньополітичний чинник. Його дію пов'язують із рішеннями, позиціями владних інститутів інших держав, міждержавних об'єднань, міжнародних організацій, а також із діяльністю зарубіжних політичних партій, неурядових організацій, політтехнологів. Наприклад, у період 2010–2013 рр. діяльність Партії регіонів і КПУ була повністю підпорядкована відповідним особам із державного керівництва Росії.

Особливого значення такий вплив набуває у місцях компактного проживання національних меншин поблизу державного кордону України, стимулюючи діяльність етнічних партій. Етнічні партії утворюються за поєднання таких чинників: компактного проживання національної меншини, зовнішнього чинника, політизації етнічності. Прикладом можуть бути російські партії колишньої АР Крим та угорські партії Закарпаття. У цьому випадку партії можуть використовуватися як засіб реалізації зовнішньополітичних цілей інших держав, хоча знову ж таки етнічні партії є партіями регіонального типу, що впливають на електоральну конкуренцію лише у межах однієї або декількох областей України [17, с. 95–108].

Регіональний чинник. Як нами зазначалося вище, наявність або відсутність регіональних партійних структур є одним із критеріїв інституціоналізації політичних партій і партійної системи.

На думку Ю. Якименка, причинами регіоналізації були як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. Об'єктивною причиною регіоналізації були реальні, підтверджені соціологічними дослідженнями відмінності ідентичностей і соціокультурних орієнтацій громадян України. Суб'єктивною – свідоме використання цих відмінностей політичними суб'єктами, сегментація електорату за соціокультурною ознакою, політизація найбільш вигідного для них соціального поділу. Результатом такої «регіоналізації» партій стало те, що замість виконання функції соціальної інтеграції вони сприяли реалізації прямо протилежної мети – диференціації суспільства [17, с. 110].

Така ситуація склалася тому, що переважній більшості вітчизняних політичних партій не вдавалося сформувати стійку соціальну базу саме на підставі поділу суспільства за соціально-економічними ознаками, майнового розшарування, стати виразником інтересів певної соціальної верстви й у такий спосіб відокремити власний електорат від прихильників інших партій.

Моделі розвитку партійної системи України подані у наукових доробках: А. Білоуса, О. Бойка, А. Колодій [21], М. Кармазіної [11], В. Лебедюка, В. Лещенка, Ю. Остапця [14], Б. Райківського, Ю. Шведа [22], Н. Шестак [19], Ю. Якименка [17].

Автори розглядають різноманітні аспекти формування партій і партійної системи, пропонують власні варіанти періодизації процесу їхнього розвитку, які часто суттєво відрізняються один від одного. Головна причина неоднакового трактування періодизації розвитку партійної системи України, на нашу думку, має суб'єктивний характер – вибір ученими різних підстав для періодизації (парламентські електоральні цикли, зміни у правовому полі функціонування партій, зміни в особливостях функціонування політичного режиму та ін.). Такими критеріями виступали парламентські вибори, конфігурація партійної системи за моделями М. Дюверже, організаційно-правові та ін. Використання одиничних критеріїв не давало змоги належним чином охарактеризувати особливості розвитку партійної системи.

Використання комплексного критерію для періодизації запропонувала у науковій статті «Українська багатопартійність: становлення і розвиток» М. Кармазіна. Авторка акцентує увагу на тому, що, виокремлюючи межі періодів, потрібно брати до уваги більше чинників, які зумовлюють партогенез. До них вона зараховує: специфіку механізму творення партій; особливості партійного лідерства; еволюцію ідеологічного «обличчя» партій; партійне фінансування; ключові моменти історії партій; трансформацію функцій партій [11, с. 4–6].

Узагальнюючи дослідження періодизації розвитку вітчизняної партійної системи, Ю. Якименко пропонує виокремити три основні підходи до характеристики змін у партійній системі України, на підставі яких характеризувати періоди: а) у політичних партіях (створення, злиття, поглинання); б) змін формату партійної системи; в) ключових чинників в оточенні партійної системи, що впливали на самі партії та відносини між ними (зокрема характер політичного режиму, тип виборчої системи, конституційно-правовий дизайн, зміни у соціальній структурі суспільства, актуальність суспільних поділів та ін.) [17, с. 14–16].

Окресливши в загальному формат партійної системи, охарактеризуємо її розвиток за визначеними нами періодами.

Перший період – 1991–2004 рр. Поява елементів багатопартійності в Україні на межі 80–90-х рр. детермінована передусім тогочасними соціально-економічними та політичними умовами. Важливим чинником впливу на партогенез на початку періоду були так звані установчі вибори, з якими пов'язуємо створення реальної багатопартійності в Україні.

У процесі демократичних переходів, у т. ч. і в посткомуністичних країнах Східної Європи, на думку В. Гельмана, установчі вибори відіграють трояку роль: 1) інституційну – встановлюють систему політичних інститутів, у межах яких розвивається електоральна конкуренція; 2) біхевіоральну – формують «меню» переваг і патерни поведінки виборців, тим самим визначаючи і контури нової партійної системи; 3) трансформаційну – створюють основу легітимації нових політичних режимів і суттєво обмежують можливості повернення до старих або переходу до нових недемократичних форм правління [1, с. 46].

Установчими виборами в Україні можна вважати вибори ВР України 1990 і 1994 рр. та президентські вибори 1991 і 1994 рр. Установчі вибори в Україні відбулися за умов пактового переходу, і їхнім результатом став прихід до влади оновленої комуністичної еліти внаслідок введення посади президента, котрий обирався на всенародних виборах, і запровадження мажоритарної системи виборів до ВР України [14, с. 101–110].

Вибори до Українського парламенту в 1994 р. проводилися за мажоритарною системою абсолютної більшості. На час проведення виборів зареєстрованими були 26 політичних партій. Найчисельнішою виявилася відновлена у 1993 р. Комуністична партія України (80 тис. членів). Лівий спектр на виборах представляла також Соціалістична партія України (30 тис.) і Селянська партія України, що репрезентувала переважно інтереси директорів радгоспів і колгоспів. У січні 1994 р. вони об'єдналися у єдину передвиборну платформу. Ліві сили мали підтримку виборців на сході та півдні України та частково у центральних регіонах. Їхніми головними суперниками були націонал-демократи – Народний рух України, який зазнав чергового розколу через розбрат у керівництві (8 тис. членів), Республіканська партія України (10 тис. членів), Демократична партія України та Конгрес українських націоналістів, котрі мали вплив переважно в західних регіонах України, Києві та низці центральних областей [10, с. 170].

До третьої групи партій належали представники партій демократичного (центристського) напрямку на кшталт Партії демократичного відродження України, Ліберальної партії України, Партії праці, що репрезентували інтереси регіональних «бізнес-груп».

Головним суспільним поділом, який визначав структуру партійного простору, починаючи з 1991 р. став поділ у координатах комуністичні / демократичні сили, притаманний для трансформаційного періоду. Конфігурація партійної системи загалом відповідала цьому поділу. Основними полюсами партійної системи були лівий (КПУ, СПУ, СелПУ) і правий (НРУ, УРП), центристські

партії за потужністю значно поступалися фланговим партіям.

Напередодні парламентських виборів 1998 р. найбільш актуальним суспільним поділом став соціально-економічний, що сприяв значній підтримці лівих сил і популярності лівоцентристської ідеології.

Парламентські вибори 1998 р. відбулися за змішаною виборчою системою: 225 депутатів обиралися в одномандатних округах, а інші 225 – за списками кандидатів у депутати від політичних партій або виборчих блоків партій. У такий спосіб партії водночас із кандидатами-мажоритарниками ставали головними суб'єктами виборчого процесу. Партійні списки були закритими, а виборчий поріг становив 4%. Із 53 партій, зареєстрованих Міністерством юстиції України (станом на 14 січня 1998 р.), участь у виборах у багатомандатному виборчому окрузі, взяли 21 партія і 9 виборчих блоків, куди увійшли 19 партій. Отже, 40 політичних партій брали участь у виборах за партійними списками. Загалом у виборчому процесі, враховуючи одномандатні виборчі округи, взяли участь 48 партій із 52 зареєстрованих [16].

До найчисельніших партій, які брали участь у парламентських виборах, зараховуємо: АПУ – 200 тис., КПУ – 140 тис., СелПУ – 72 тис., СПУ – 34 тис., НРУ – 60 тис., СДПУ (о) – 16 тис., НДП – 7,5 тис., ПЗУ – 6 тис., ВО «Громада» – 4 тис., УНА – 1 тис. (дані з офіційного сайту ЦВК) [16].

На виборах 29 березня 1998 р. у багатомандатному виборчому окрузі перемогли сім партій і ВБ «СПУ та СелПУ», які й розділили 225 депутатських мандатів: КПУ – 84 (24,65%), НРУ – 32 (9,4%), ВБ «СПУ та СелПУ» – 29 (8,5%), ПЗУ – 19 (5,4%), НДП – 17 (5,01%), ВО «Громада» – 16 (4,6%), ПСПУ – 14 (4,04%), СДПУ(о) – 14 (4,01%) [16].

За результатами парламентських виборів 1998 р. партійна система набула вигляду триполюсної: «ліві – центр – праві».

Отже, вибори до ВР України 1998 р. відобразили кілька тенденцій впливовості політичних сил. По-перше, була зафіксована обмеженість територіальної підтримки національно-демократичних сил переважно західним регіоном. Насамперед, ідеться про НРУ, ВБ «Національний фронт», ПРП. Голосування в західному регіоні показало велику популярність народно-демократичних сил. І якщо територіальне покриття НРУ є загальнонаціональним, то такі політичні сили, як ПРП, ВБ «Національний фронт» можна назвати регіоналізованими партіями західноукраїнських областей. Тобто їхня електоральна підтримка та впливовість територіально локалізована в областях Західної України.

По-друге, ліві та лівоцентристські сили, скориставшись різким соціальним розшаруванням в українському суспільстві та збіднінням більшості населення, перемогли на виборах. ВБ «СПУ

та СелПУ» отримав найбільшу підтримку в центральному регіоні, а КПУ – у русифікованих промислових районах східної та південної України.

По-третє, особливістю виборів 1998 р. стала поява феномену політичних партій одного регіону. Аномальне голосування за такі партії було зафіксоване на Закарпатті (СДПУ (о) – 31,17%), Дніпропетровській (ВО «Громада» – 35,34%) і Сумській (ПСПУ – 20,89%) областях. Саме завдяки такому голосуванню названі партії подолали чотиривідсотковий поріг по Україні загалом.

По-четверте, проросійські політичні партії та блоки (ВБ «СЛОН», ПП «Союз») мали підтримку лише в АРК (ПП «Союз – 10,68%, ВБ «СЛОН» – 1,63%), м. Севастополь (ПП «Союз» – 2,25%).

По-п'яте, Провладна політична партія НДП мала приблизно однакове (у процентному відношенні незначне) електоральне покриття по Україні загалом.

Парламентські вибори 2002 р. проводилися за змішаною виборчою системою на зразок тієї, що регламентувала вибори до ВР України 1998 р.

Зі 127 політичних партій, зареєстрованих Міністерством юстиції України станом на 1 грудня 2001 р., суб'єктами виборчого процесу стали 21 партія та 12 виборчих блоків, до яких увійшли 42 політичні партії. Загалом у виборах взяли участь 62 політичні партії [16].

Структурування політичних сил для участі у виборах відбулося не в рамках окремих партій, а у форматі іменних блоків, що значно підвищувало рейтинг політичних сил. Утворення виборчих блоків, на нашу думку, відбувалося під впливом таких чинників: інтересів бізнесу, лояльності / опозиційності до Президента України, адміністративного ресурсу, але персоніфікація політики, електорального вибору у майбутньому мала негативний вплив на інституціоналізацію партійної системи.

Процес утворення політичних партій у визначений період відбувався таким чином: 1) шляхом відокремлення від КПУ; 2) на основі опозиційних рухів та об'єднань громадян, які виникли у процесі перебудови (НРУ, Партії зелених України); 3) внаслідок розколів у вже наявних політичних структурах (ПСПУ, СДПУ(о)); 4) адміністративним шляхом (АПУ, НДП, ПППУ, КПУ(о), ВО «Справедливість» та ін.); 5) для захисту інтересів фінансово-промислових груп (ПП «Трудова Україна», ЛПУ, ПП «Демократичний Союз», ПНЕРУ); 6) як політичних проектів окремих політиків (персоніфіковані партії).

Аналізуючи процес інституціоналізації партійної системи України 1991–2004 рр., необхідно зупинитися на вивченні нормативно-правової основи діяльності політичних партій, яку утворювали: Закони України «Про об'єднання громадян»

(16 червня 1992 р.), «Про політичні партії в Україні» (2001 р.), закони про вибори ВР України, Президент України, ВР України.

До прийняття Закону про політичні партії їхня діяльність в Україні регламентувалася Законом України «Про об'єднання громадян» (16 червня 1992 р.). У ст. 1 цього Закону сказано, що політичною партією є об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, котрі мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво у їх складі.

У ст. 15 вказувалося, що для реєстрації політичної партії засновники мають подати заяву з підписами не менше 1 тис. громадян України, які мають виборче право. Така норма закону уможливила реєстрацію великої кількості партій на початковому етапі партогенезу. Закон «Про об'єднання громадян», незважаючи на низку недоліків, мав і позитивні риси, зумовлював механізм створення, реєстрації та засади діяльності політичних партій [2].

Закон України «Про політичні партії в Україні» (від 5 квітня 2001 р.) майже повністю відтворював його. У першому розділі «Загальні положення» дається визначення поняття партії, окреслюються права громадян, що утворюють політичну партію, вказуються гарантії діяльності політичних партій.

Відповідно до ст. 3 Закону «Про політичні партії в Україні» партії можуть створюватися і діяти лише з усеукраїнським статусом. Таким чином, Закон не передбачає можливості реєстрації та діяльності регіональних партій. Ці норми були критично оцінені Венеціанською комісією. Остання, зокрема, відзначила, що відповідне положення «є юридичною перешкодою на шляху утворення партій, які зосереджували б свою діяльність на питаннях регіонального значення» [8].

У другому розділі «Членство в політичних партіях і їх утвореннях» наголошується на тому, що членом політичної партії України може бути лише громадянин України. Громадянин України може бути членом лише однієї партії. Не можуть бути членами політичних партій судді, працівники прокуратури, органів внутрішніх справ, СБУ.

Для реєстрації партії має бути рішення про створення політичної партії, прийняте на установчому з'їзді з підписами 10 тис. громадян України, котрі мають право голосу, зібраними у 2/3 районів, 2/3 областей України, міст Києва та Севастополя і не менш як у 2/3 районів АРК. Реєстрацію партії здійснює Міністерство Юстиції України, яке упродовж 30 днів після подання документів приймає рішення. У нових політичних реаліях АРК та Севастополь не підлягають юрисдикції України. Відповідно, вимога закону щодо цих територій не дійсна [8].

У третьому розділі «Реєстрація та права політичних партій» висувуються вимоги до процесу реєстрації політичних партій, гарантується свобода опозиційної діяльності.

Четвертий розділ «Кошти та інше майно політичних партій», на нашу думку, є невдалим, оскільки в ньому не закладені основи регулювання фінансової діяльності партій.

У п'ятому розділі «Державний контроль політичних партій» говориться, що контроль за діяльністю партій здійснює Міністерство Юстиції України та Центральна й окружні виборчі комісії. За порушення законів України до партій можуть бути вжиті такі заходи: попередження про недопущення незаконної діяльності або заборона політичної партії.

Оцінюючи перший період розвитку партійної системи України, погодимося із твердженням вітчизняної дослідниці Н. Шестак, що інституційні умови функціонування політичних партій і партійної системи загалом відповідно до класичних стандартів були несприятливими, і це зумовлюється такими чинниками. По-перше, президентсько-парламентська форма правління не сприяє зміцненню багатопартійності й утворенню потужних політичних партій. Вона радше продукує партійну систему домінування чи сприяє зміцненню однієї чи двох партій, наближених до президента. По-друге, змішана виборча система за умов української політичної практики не має позитивного впливу на структуру партійного простору країни, оскільки депутати-мажоритарники після входження до парламенту або приєднуються до президентської фракції, або підтримують її як позафракційні. По-третє, негативно відобразалася на партогенезі відсутність норм у Законі «Про політичні партії в Україні», які регулюють фінансування політичних партій. По-четверте, умови трансформаційного процесу (призупинений транзит) не зміцнюють партійну систему, адже етап демократизації, по суті, не завершився, й у суспільстві з'явилися відчутні авторитарні й олігархічні тенденції, загострилося протистояння між владою й опозицією [19, с. 55–57].

Отже, можна виокремити такі умови та фактори, які протягом 1991–2004 рр. зумовлюють становлення партійної системи України:

- а) посткомуністичний характер трансформації українського соціуму, відсутність історичних партій і традицій політичної саморганізації громадян;
- б) перехідний характер економіки, виникнення нових соціальних прошарків населення, значне майнове розшарування, падіння життєвого рівня населення;
- в) невідокремленість політики та бізнесу, лобіювання корпоративних інтересів у структурах влади через партійні структури, інституціонування фінансово-промислових груп і їхній вплив

на виникнення і діяльність політичних партій; боротьба між собою груп корпоративних економічних інтересів через представництво в органах влади за вплив на Президента і Кабінет Міністрів України;

г) незавершеність процесу правової інституціалізації системи державної влади та національного поля політики, істотна політико-правова невизначеність статусу, ролі й умов діяльності політичних партій, їхніх відносин із Урядом, між собою тощо;

д) недовіра до політичних партій як суб'єктів політики, орієнтація громадян на персоніфіковані форми політики (харизматичних лідерів) на шкоду інституційним;

е) мала кількість і слабка впливовість політичних партій, відсутність належної суспільної підтримки.

Другий період – 2004–2014 рр. На процес утворення нових партій і конфігурацію партійної системи суттєвий вплив мали президентські вибори 2004 р., парламентські та місцеві вибори 2006 р., дострокові парламентські вибори 2007 р., президентські та місцеві вибори 2010 р., парламентські вибори 2012 р.

Фальсифікація результатів волевиявлення громадян на президентських виборах 2004 р. спричинила масові акції громадянської непокори, що отримали назву «Помаранчева революція». Вибори зумовили утворення низки політичних партій: ПП «Народний Союз «Наша Україна» (пізніше – ПП «Наша Україна»), Громадянської партії «Пора», ПП «Третя сила», ПП «Нова демократія», Європейської партії України, ПП «Союз лівих сил» та ін. Партії створювалися на підтримку двох Майданів – київського («помаранчевого») та донецького («біло-блакитного») – або як третя сила.

Упродовж зазначеного періоду відбулися значні зміни у правовій базі функціонування політичних партій. Згідно зі змінами до Конституції від 8 грудня 2004 р., які набули чинності в повному обсязі після обрання Парламенту в березні 2006 р., партії отримали право формувати коаліцію депутатських фракцій. До повноважень коаліції належало формування складу Кабінету Міністрів (за винятком посад Міністра оборони та Міністра закордонних справ). Таким чином, в Україні була запроваджена модель організації влади, котра значно підвищувала роль партій у процесі формування та реалізації державної політики. Партії стали головними суб'єктами впливу не лише на законодавчу, а й на виконавчу гілки влади, опосередковано (через парламентську більшість) – і на судову владу [6].

Одночасно зі змінами до Конституції були прийняті нові закони про вибори народних депутатів України (березень 2004 р.) та про вибори до органів місцевого самоврядування (квітень 2004 р.). Відповідно до нових законів представницькі органи

влади обиралися в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за списками політичних партій (блоків). Унаслідок конституційних і законодавчих змін партії стали єдиним механізмом формування Парламенту й органів місцевого самоврядування (крім сільських і селищних рад).

Вибори до ВР України 2006 / 2007 рр. відбулися за інерційним впливом Помаранчевої революції, тож і перемогу на них отримали «помаранчеві сили», однак непорозуміння у таборі переможців призвели у підсумку до призначення В. Януковича Прем'єр-міністром України.

На думку Ю. Якименка, головним (і найбільш політизованим) суспільним поділом протягом четвертого періоду був соціокультурний поділ, відображений у двох комплексах уявлень громадян (на підставі їхніх мовних преференцій і належності до культурних традицій) і, відповідно, політичних симпатіях [17, с. 30–31].

Партійну систему, починаючи з 2006 і до 2010 рр., можна назвати системою поміркованого плюралізму у двоблоковому форматі. Полюсами таких блоків були найбільші політичні сили – Партія регіонів і Блок Юлії Тимошенко.

Вибори до ВР України 2006 р. суттєво відрізнялися від попередніх із низки причин. По-перше, вони зумовлювалися новим виборчим законом, який встановив пропорційну систему закритих списків із тривідсотковим виборчим порогом. По-друге, існувала інерція президентських виборів 2004 р.: політичні сили переважно сприймалися під кутом зору результатів їхньої участі у президентській кампанії. По-третє, політичні сили використовували апробовані теми дискусій і політехнології. По-четверте, на відміну від попередніх кампаній, влада мала в суспільстві більшу підтримку, ніж опозиція. По-п'яте, набуття чинності змін до Конституції відразу після парламентських виборів робило ставки на них значно вищими, практично такими ж, як на виборах Президента, адже зростав вплив посади Прем'єр-міністра, кандидатуру якого Президенту має пропонувати парламентська більшість [14, с. 208–212].

Проаналізувавши результати виборів до Верховної Ради, можна зробити такі висновки:

1. За результатами виборів відбулася подальша поляризація суспільства. Україна залишилася розділеною не тільки географічно, а й електорально: на Півдні та Сході виборці проголосували за Партію Регіонів, Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», Комуністичну партію України, у Центрі та на Заході – за Блок Юлії Тимошенко, а у трьох західних областях України (Закарпатській, Львівській, Івано-Франківській) перемогу отримав пропрезидентський блок «Наша Україна». Такі результати голосування вказують на протилежні ціннісні орієнтації населення України. Для Сходу – це союз із Росією, російська мова як державна і т. д.,

для Заходу – це орієнтація на Євросоюз і європейські цінності. На місцевих виборах було збережено ту саму тенденцію. Наприклад, на виборах депутатів обласних рад виборці Півночі, Центру і Заходу 35–44 місць у радах довірили БЮТ (у Київській обл. – 66); на Заході – від 17 до 62 отримала ПП НСНУ, а на Сході і Півдні – 39–62 ПР (у Донецькій облраді – 120 місць, Луганській – 100) [13, с. 156–160].

Основна лінія розмежування між політичними силами на момент виборів визначалася відповідно до підтримки основних кандидатів на пост Президента України (В. Ющенко та В. Януковича) у виборчій кампанії 2004 р. Загалом же за результатами виборів так і не склалася політична сила, яка б мала загальнонаціональну підтримку.

2. Голосування 26 березня 2006 р. можна назвати протестним. Оскільки ті, хто віддав голоси за Партію Регіонів, підтримували опозицію, а ті, хто голосував за «Блок Ю. Тимошенко», голосували за цінності Майдану, які, на їхню думку, не впроваджувалися в життя. Партія влади «Народний Союз Наша Україна» вибори фактично програла.

3. Громадяни України розвіяли міф політехнологів про свою некомпетентність і твердження деяких політиків про неможливість застосування в Україні пропорційної виборчої системи. Українські виборці дозволили отримати депутатські мандати тільки п'яти політичним партіям і виборчим блокам. Недійсних бюлетенів було порівняно небагато (більше мільйона), а до тривідсоткового бар'єру залишилося 23% голосів виборців. Це значить, що більше 70% голосів виборці віддали свої голоси за партії та блоки, котрі подолали виборчий бар'єр, тобто вибір громадян України був усвідомлений і цілеспрямований.

4. Вибори 2006 р. засвідчили прискорення дії тенденції декомунізації України. За умов збереження старого виборчого бар'єру КПУ навіть не змогла би потрапити до Верховної Ради. Таким чином, за рівнем своєї підтримки вона перейшла у категорію малих партій. Одночасно не пройшли до парламенту сили, які позиціонували себе як представники комуністичного напрямку (Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» та Виборчий блок «За Союз»).

5. Важливим результатом виборів стало підтвердження кризи моделі суспільного розвитку, запровадженої за часів президентства Л. Кравчука та Л. Кучми. На виборах 2006 р. основні політичні сили, котрі уособлювали попередній режим, не змогли потрапити до парламенту (Народний Блок Литвина, Опозиційний Блок «Не Так!», Блок Народно-Демократичної Партії, Партія «Відродження», Селянська Партія України, Виборчий Блок «Держава – Трудовий Союз»). Разом вони набрали 5,41% голосів виборців.

6. Зазнали поразки на виборах екологічні партії. Попри наявність в Україні гострих екологічних проблем, їхня поява мала виключно спекулятивний характер (Партія Зелених України – 0,65%, Українська Партія «Зелена планета» – 0,38%, Партія екологічного порятунку «ЕКО + 25» 0,47%, Партія «Союз. Чорнобиль. Україна» – 0,09%).

7. Низький рейтинг Блоку «Наша Україна» пов'язаний із тим, що ряд політичних партій і блоків, які представляли лідери, котрі підтримували В. Ющенко на президентських виборах 2004 р., у виборчій кампанії 2006 р. брали участь самотійно. Це і Громадянський Блок «ПОРА – ПРП», Український Народний Блок Костенка – Плюща, Блок Юрія Кармазіна та ін. Їх об'єднання дозволило би пропрезидентським силам отримати значно більшу кількість голосів виборців.

8. Парламентські вибори 2006 р. продемонстрували організаційну та кадрову слабкість більшості партій України. Незважаючи на те, що пропорційна виборча система детермінує зростання ролі та значення партійних програм, парламентські вибори продемонстрували недооцінку суб'єктами виборчого процесу своїх власних виборчих програм. Вибори також показали значну залежність партій від особистості лідера. Це виявилось у формуванні іменних блоків.

9. Вперше виступили суб'єктами виборчого процесу й регіонально-етнічні партії, що брали участь у місцевих виборах на Закарпатті та представляли інтереси угорської національної меншини краю. Це Партія Угорців України (КМКС) і Демократична Партія Угорців України [19, с. 160–163].

Після тривалих конфліктів у таборі «помаранчевих сил» на президентських виборах 2010 р. переміг В. Янукович. Це дало поштовх новому етапові розвитку партійної системи та внесло суттєві зміни в її конфігурацію: 1) збільшився рейтинг політичних сил, які підтримували на президентських виборах своїх лідерів – С. Тігіпка (ПП «Трудова Україна», А. Яценюка (ПП «Фронт змін»), А. Гриценка (ПП «Громадянська позиція»), О. Тягнибока (ВО «Свобода») та ін.; 2) зменшилася вагомість партій у політичній системі внаслідок скасування змін до Конституції 2004 р. й обмеження владою умов вільної політичної конкуренції; 3) з'явилися тенденції до виникнення домінуючої партії – Партії регіонів; 4) послабилися позиції партій, які сформувалися у першій половині та середині 90-х рр. ХХ ст.

Парламентські вибори 2012 р. суттєвим чином змінили формат партійної системи після місцевих виборів 2010 р. як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях. Основні чинники, котрі істотно позначилися на перебігу виборчої кампанії, такі:

1. Кримінальне переслідування опозиційних політиків, яке закінчилося засудженням Ю. Тимошенко 11 жовтня 2011 р. на 7 років ув'язнення, а Ю. Луценка 27 лютого 2012 р. – на 4 роки позбавлення волі.

2. Прийняття 3 липня 2012 р. Закону України «Про засади державної мовної політики», що надавав «регіональним мовам» офіційного статусу та продовжував протиставлення українських регіонів за віссю «Захід – Схід».

3. Прийняття 17 листопада 2011 р. нового виборчого закону, який встановлював змішану виборчу систему, підвищував прохідний бар'єр із 3 до 5% і забороняв партійним блокам брати участь у виборах.

4. Уперше в українській політичній історії опозиція об'єдналася для участі у виборчій кампанії у форматі ВО «Батьківщина» («Об'єднана опозиція»). Усього до складу «Об'єднаної опозиції» увійшло 6 партій: ВО «Батьківщина», ПП «Фронт змін», НРУ, ПП «Народна самооборона», ПП «За Україну», ПП «Реформи і порядок». Спостерігаючи за об'єднанням опозиційних сил, рішення про об'єднання з Партією регіонів ухвалила на своєму з'їзді ПП «Трудова Україна» (С. Тігіпко) [12; 14].

Участь у виборчому процесі взяли 87 партій, із них ЦВК до виборчого бюлетеня була внесена 21 партія. Згідно з чинним законодавством ЦВК оприлюднила 11 листопада результати парламентських виборів 2012 р. Було обрано 445 народних депутатів: Партія регіонів – 185 депутатів, ВО «Батьківщина» – 101, ПП «Удар» – 40, ВО «Свобода» – 37, КПУ – 32, ПП «Єдиний Центр» – 3, Народна партія – 2, ПП «Союз» – 1, Радикальна партія О. Ляшка – 1, самовисуванці – 43. У 5 мажоритарних округах (94, 132, 194, 197, 223) ЦВК визнала вибори недійсними через численні порушення під час підрахунку голосів. ВР України рекомендувала ЦВК провести у вказаних округах повторні вибори [16].

У регіональному розрізі результати виборів такі: Партія регіонів перемогла у 9 областях, АРК та Севастополі, а ВО «Батьківщина» (Об'єднана опозиція) у 15 областях і м. Києві. Як і на попередніх виборах, Схід і Південь голосував за Партію регіонів, Захід і Центр – за ВО «Батьківщина». КПУ, ВО «Свобода», ПП «УДАР» показали рівний результат по Україні, зокрема це стосується ПП «УДАР», за винятком АРК, Галичини та Донбасу [16].

За результатами виборів у ВР України була утворена більшість на основі Партії регіонів, а Уряд очолив М. Азаров. Прийняття урядом М. Азарова рішення про призупинення процесу європейської інтеграції та жорстокий силовий розгін мирної акції протесту на майдані Незалежності в Києві стали початком масового протистояння громадян режиму В. Януковича, відомого як Революція

Гідності. Наслідком цих процесів став крах режиму В. Януковича, його втеча до Росії та, як наслідок, започаткування нового етапу в розвитку українського суспільства і його партійної системи.

Третій період – починаючи з 2014 р. Із 2014 по 2017 рр. спостерігаються інтенсивні зміни в партійному середовищі, зумовлені перемогою Революції Гідності, оновленням влади на центральному та місцевому рівнях, російською агресією проти України та її наслідками, початком євроінтеграційних реформ і соціально-економічною кризою. У межах цього періоду відбулися президентські (2014 р.), парламентські (2014 р.) та місцеві вибори (2015 р.), які й зумовили нинішню конфігурацію партійної системи.

Розглянемо найвагоміші зміни у конфігурації партійної системи, що простежувалися на цьому етапі: а) усунення від влади та фактичне припинення діяльності Партії регіонів і її політичних сателітів (КПУ та ін.); б) створення політичними лідерами Майдану нових партій на базі вже наявних або їхніх частин (ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ПП «Народний фронт»), які легітимізували свій владний статус внаслідок виборів; в) проєвропейське спрямування провідних політичних сил, які сформували коаліцію більшості у ВР України; г) втрата «спадкоємницями» Партії регіонів монополії на представлення інтересів громадян сходу і півдня України; д) посилення впливу популістських партій.

Самоорганізація суспільства для опору російській агресії та протидії сепаратизму дала поштовх утворенню партій патріотичного спрямування. Вони виникали на основі громадських формувань учасників Майдану (ПП «Правий сектор»), учасників АТО у складі добровольчих батальйонів (зокрема ПП «Національний корпус»), через поділ уже створених структур (ПП «Національний рух «Державницька ініціатива Яроша»). Деякі з цих партій створювалися у традиційний спосіб «згори», за підтримки ФПГ, наприклад, ПП «УКРОП» [20].

Парламентські вибори 26 жовтня 2014 р. також були позачерговими, позиціонування політичних сил на них пов'язане з Революцією Гідності та результатами позачергових президентських виборів. Не проводилися вибори у 27 мажоритарних округах тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей. Вибори проводилися за виборчою системою, встановлену законом «Про вибори депутатів Верховної Ради України» від 11 листопада 2011 р. ЦВК зареєструвала 52 політичні партії – суб'єкти виборчого процесу. Як відомо, виборчі блоки відповідно до закону не мали права брати участь у виборах [16].

У виборах брали участь низка новоутворених політичних партій. Це ПП «Народний фронт» (А. Яценюк, утворена 31 березня 2014 р.),

ПП «Блок Петра Порошенка» (П. Порошенко, утворена 27 липня 2014 р.), ПП «Правий сектор», Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна».

Партія регіонів не брала участі у виборах, оскільки скомпрометувала себе в ході Революції Гідності. Її було переформатовано у ПП «Опозиційний блок» на основі ребрендингу ПП «Закон і порядок» (вересень 2014 р.). Представники шести політичних партій увійшли до її складу: Партія розвитку України, ПП «Україна – вперед!», ПП «Трудова Україна», Партія державного нейтралітету України, ПП «Нова політика».

У виборах брали участь «старі партійні бренди», відомі виборцям: ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», ПЗУ, ЛПУ, КУН, ПП «Відродження», ПП «Громадянська позиція», ПП «Солідарність жінок України» та ін.

Позиціонування партійно-політичних сил напередодні місцевих виборів 2015 р. можна охарактеризувати таким чином. По-перше, про свою суб'єктність у виборах заявили політичні партії, котрі брали участь або перемогли на виборах 2014 р.: БПП «Солідарність», ПП «Об'єднання «Самопоміч», ПП «Опозиційний блок», ВО «Батьківщина», ВО «Свобода». Ці політичні сили асоціювалися у виборців із подіями на Майдані наприкінці 2013 – на початку 2014 р., тобто з Революцією Гідності.

По-друге, залишки Партії регіонів взяли участь у виборах у форматі ПП «Опозиційний блок».

По-третє, від участі у виборах відмовилися ПП «Народний фронт» (головна причина – низький рейтинг), ПП «Правий сектор», а КПУ було не допущено до участі у виборчому процесі (відповідно до наказу Мін'юсту України щодо недотримання нею Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»), а 16 грудня 2015 р. у судовому порядку була припинена її діяльність. ПП «Народний фронт» і ПП «УДАР» В. Кличка домовилися із БПП «Солідарність» про спільні партійні списки під брендом останньої.

По-четверте, як завжди, у виборах брали участь ряд партійних структур, головним завданням яких була підготовка партійних брендів для майбутніх виборів або просто їх «розкрутка» (наприклад, Громадський рух «Народний контроль», Політична партія «Українське об'єднання патріотів – УКРОП»).

По-п'яте, низка політичних партій були проектами відомих регіональних політичних лідерів:

ПП «Партія простих людей Сергія Капліна» у Полтаві, ПП «ВО «Черкащина», ПП «Довіряй ділам» в Одесі, ПП «Єдиний центр» на Закарпатті та ін. Такі політичні структури дістали назву «політичних машин» («електоральні машини», «партійно-електоральні машини»).

По-шосте, у виборах взяли участь суто регіональні партії: «КМКС» ПУУ та ДПУУ (вказані партії виявляють активність лише на Закарпатті).

По-сьоме, у виборах активну участь брали нові або відроджені політичні партії: ПП «Відродження», котру пов'язують із колишніми представниками Партії регіонів, ПП «Наш край» – з Адміністрацією Президента України, ПП «УКРОП» вважають проектом олігарха І. Коломойського [15].

ПП «Наш край» є проектом Адміністрації Президента, створеним із метою підбирати голоси виборців, які втратили провладні партії за період від парламентських виборів 2014 р. Інше завдання цього партійного проекту – опосередковано залучити до провладних більшостей у місцевих радах колишніх лояльних членів Партії регіонів, котрих відкрито неможливо було залучити до партійних списків партії влади.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Парламентські вибори 2006, 2012 та 2014 рр. відбулися за різними виборчими формулами: у 2006 р. – за пропорційною, а 2012, 2014 рр. – за змішаною. Домінуючими за результатами виборів у 2006 р. стали партії двох Майданів – київського і донецького: НСНУ, ВО «Батьківщина» (БЮТ), ГП «Пора», Партія регіонів, КПУ. Електоральний вибір громадян був таким: на Заході й у Центрі переважно голосували за ВБ «Наша Україна» та БЮТ, а на Півдні та Сході – за Партію регіонів і КПУ.

Вибори Українського парламенту 2012 р. продемонстрували новий формат партійної системи, спричинений авторитарними тенденціями у суспільному житті за результатами президентських виборів 2010 р. та домінуванням Партії регіонів. До парламенту пройшли політичні сили, котрі дістали практично рівну підтримку у всіх регіонах України: ВО «Батьківщина», Партія регіонів, ПП «УДАР», ВО «Свобода», КПУ.

За результатами парламентських виборів 2014 р., що відбулися внаслідок Революції Гідності, перемогу здобули нові партійні структури ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», Радикальна партія Олега Ляшка, ПП «Об'єднання «Самопоміч».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гельман В. «Учредительные выборы» в контексте российской трансформации. *Общественные науки и современность*. 1996. № 6. С. 46–64.
2. Закон України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 р. *Голос України*. 1992. 18 липня.
3. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 25 березня 2004 р. *Все про вибори*. Київ : КНТ, АТІКА. 2004. 219 с.

4. Закон України «Про вибори народних депутатів України» із змінами і доповненнями станом на вересень 2012 р. Київ : Алерта, 2012. 160 с.
5. Закон України «Про вибори народних депутатів України». Науково-практичний коментар. Київ : «Український інформаційно-правовий центр», 2002. 362 с.
6. Закон України «Про внесення змін до Конституції України». *Урядовий кур'єр*. 2004. 10 грудня.
7. Закон України «Про місцеві вибори». 2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/595-19> (дата звернення: 13.02.2021).
8. Закон України «Про політичні партії в Україні». *Все про вибори*. Київ : КНТ, АТІКА, 2004. С. 41–51.
9. Зеленько Г. Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для України. *Studia Politologica Ucraino Polona*. Вип. 8. Житомир – Київ – Краків, 2018. С. 108–118.
10. Касьянов Г. Політичний досвід самостійної України. *Державотворчий процес в Україні (1991–2006)*. Київ : Наукова думка, 2007. С. 160–237.
11. Кармазіна М. Українська багатопартійність: становлення і розвиток. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2012. № 3 (59). С.4–87.
12. Конончук С. Динаміка партійного представництва в Україні після Революції Гідності. Київ : ТОВ «Агентство Україна», 2016. 44 с.
13. Манайло-Приходько Р. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Львів, 2018. 292 с.
14. Остапеч Ю. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів. Ужгород : «Ліра», 2016. 412 с.
15. Остапеч Ю., Манайло-Приходько Р. Вплив місцевих виборів 2015 р. на еволюцію партійної системи та структурування регіонального партійного простору (на прикладі Закарпатської області). *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2016. № 8. С. 63–75.
16. Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua> (дата звернення: 13.02.2021).
17. Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / за ред. Ю. Якименка. Київ : Центр Разумкова, 2017. 428 с.
18. Туровский Р. Электоральное пространство России: от навязанной национализации к новой регионализации? *Полития*. 2012. № 3. С. 100–119.
19. Шестак Н. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Львів, 2015. 52 с.
20. Янішевський С. Локальні політичні проекти: чинники виникнення та перспективи політичної діяльності (за підсумками місцевих виборів – 2015). URL: <http://www.niss.gov.ua/catalogue/8> (дата звернення: 13.02.2021).
21. Колодій А. Багатопартійність і демократизація: висхідні та низхідні тренди в роки незалежності. *Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 24–25 листоп. 2011 р. Київ : ІПіЕНД, 2012. С. 133–149.
22. Шведа Ю. Партії та вибори: енциклопедичний словник. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 750 с.